

EMIL TELMÁNYIS TILFØJELSER I CARL NIELSENS VIOLINKONCERT OG FLØJTEKONCERT

AF

KIRSTEN FLENSBORG PETERSEN

Når man vil beskæftige sig med nodetekst, hvad enten det er for at opføre en komposition ved en koncert eller for at tilegne sig større forståelse for et enkelt værk, er man tilbøjelig til at opfatte det musikalske udsagn som et entydigt udtryk for værket: man tilskriver komponisten de noder, man læser, og formoder gennem sine studier at få indblik i dennes vilje med hensyn til melodiske forløb, udtryk og frasering. Men andre personer end komponisten kan have påvirket udviklingen og i forskellig grad bidraget til det endelige værk, en påvirkning, som kan studeres i monografier om komponisten, afhandlinger om enkelte sider af komponistens virke, brevveksling mellem komponisten og andre, i komponistens udtalelser i interviews og foredrag og ikke mindst i det nodemateriale, som komponisten efterlader sig. Sidstnævnte materialetype er genstand for denne artikel.

Nærværende tekst er et studie i en enkelt persons indflydelse på detaljer i to af Carl Nielsens kompositioner: *Koncert for violin og orkester* op. 33, som er komponeret i 1911, og *Koncert for fløjte og orkester* fra 1926. I begge tilfælde konstateres, at Carl Nielsens svigersøn, Emil Telmányi,¹ på forskellig måde har haft stor indflydelse på værkerne, som vi kender dem i dag. Hans håndskrift optræder mange steder i kilderne til violinkoncerten, og han har renskrevet store dele af fløjtekoncerten. Endelig har han udgivet begge kompositioner efter Carl Nielsens død, for fløjtekoncertens vedkommende den første trykte udgave af koncerten. Udgangspunktet er min revision af disse to koncerter,² og det

¹ Ungarsk violinist (1892-1988).

² Elly Bruunshuus Petersen og Kirsten Flensborg Petersen (udg.): *Carl Nielsen: Koncert opus 33 for violin og orkester*, 2001. Hæfte med enkelt værk af Carl Nielsen Udgavens bind med alle koncerter, som udkommer i 2002: Elly Bruunshuus Petersen og Kirsten Flensborg Petersen (udg.): *Carl Nielsen Works, II, 9, Concerts*. The Carl Nielsen Edition, The Royal Library, Edition Wilhelm Hansen, 2002. Violinkoncerten er udgivet i samarbejde med Elly Bruunshuus Petersen.

vises, hvilke overvejelser der ligger til grund for nogle af de valg, som er truffet i forbindelse med revisionen.

Nodeudgivelser kan grupperes i flere forskellige kategorier efter graden af den indflydelse, udgiveren har.³ I faksimileudgaven, den fotografiske reproduktion, ligger udgiverens rolle alene i udvælgelsen af den kilde, som gengives. Nodebilledet er fuldstændig identisk med den oprindelige kilde. I andre udgivelser har udgiveren haft meget stor indflydelse på nodeteksten, et eksempel herpå er Ferruccio Busonis udgivelse af J.S. Bachs klaverværker.⁴ Her er netop udgiverens tolkning af værket en væsentlig forudsætning for udgivelsen, og nodeteksten kan adskille sig væsentligt fra sit forlæg. Ved en kritisk-videnskabelig udgave forstås en udgivelse baseret på en musikfilologisk metode, som er udviklet fra litteraturvidenskabens metode for tekststudie.⁵ Denne type udgivelse adskiller sig fra de øvrige, ved at såvel valg af hovedkilde som alle specifikke valg i nodeteksten er resultat af forskning i alle tilgængelige kilder til en komposition. Samtlige revisioner i forhold til hovedkilden er begrundede valg, som dokumenteres i revisionsberetningen, og hvis der i andre kilder findes væsentlige varianter, bringes disse samme sted. For Carl Nielsen Udgravens vedkommende tilstræbes det at udgive "Fassung letzter Hand". Med det begreb forstås nodeteksten, som den forelå ved Carl Niensens død med de tilretninger, han selv har foretaget i den eller eksplicit sanktioneret.

Umiddelbart har de fleste værker et nogenlunde ensartet kildehierarki. De tidligste kilder er skitser, som i mere eller mindre instrumenteret grad viser de første ideer til kompositionen og herefter følger en med blyant skrevet kladder, hvor komponisten har konkretiseret sine musikalske ideer. For Carl Niensens vedkommende er der meget stor forskel på, hvor grundigt kladden er udført. I nogle værker kan stort set hele kompositionen aflæses i kladden, i andre er nodebilledet næsten fuldstændigt men dynamik og artikulation kun sporadisk noteret. Kladden danner forlæg for en blækrenskrift, og da renskriften almindeligvis har været brugt ved uropførelsen af værket, er

³ James Grier: *The critical edition of music, theory, method and practice*, Cambridge 1996, s. 145.

⁴ *Bach/Busoni gesammelte Ausgabe*, Leipzig 1920.

⁵ Inspiration til metode for videnskabelig udgivelse af litteratur har været: James Thorpe: *Principles of Textual Criticism*, California, San Marino 1972, George Thomas Tanselle: *Textual Criticism since Greg. A Chronicle 1950-1985*, Virginia 1987, George Thomas Tanselle: *Textual Criticism and Scholarly Editing*, Virginia 1990.

det tidligste kilde, som må formodes at indeholde alle musikalske detaljer. Herfra har der været udskrevet stemmer, og i forbindelse med solokoncerter og operaer har man udarbejdet klaverudtog til indstudningsbrug. Hvis værket har været trykt i komponistens levetid, er det vigtigt at få bestemt, hvilken kilde forlæggeren har haft som trykforlæg, og om muligt at få afklaret, om komponisten har deltaget i korrekturlæsning, for at kunne bestemme uoverensstemmelser mellem trykforlæg og trykte udgave. Endelig har komponistens eksemplar af den trykte udgave interesse, da justeringer kan være tilføjet i dette eksemplar.

Afskrifter udgør en kildetype af meget blandet karakter. De kan være meget relevante at tage i betragtning, hvis de er udarbejdet i komponistens levetid og har haft tilknytning til denne, men der kan også være tale om helt tilfældige afskrifter uden nogen som helst betydning. Grundige undersøgelser i de konkrete tilfælde må afdække sammenhængen.

For alle manuskripter er det væsentligt at få afklaret, hvem nodeskriveren er. I reglen kan den erfarne udgiver genkende komponistens skrift og bestemme, om manuskriptet er en helautograf, eller andre nodeskrivere har deltaget i ren- eller afskrivning. Anderledes forholder det sig med afskrifter. Enkelte personer fra komponistens kreds genkendes på håndskriften, men det kan være vanskeligt at afgøre, og mange professionelle nodeskrivere er vanskelige at bestemme.

Hvor det for hele manuskripter er væsentligt af afgøre, hvem der har skrevet manuskriptet, gælder det samme for tilføjelser af enhver art, både i trykte og utrykte kilder. Tilføjelser kan sædvanligvis rent visuelt adskilles fra den originale nodetekst enten på skriveredskabet eller på skriftens udseende, men i visse tilfælde må man bestemme en tilføjelse i forhold til andre tilføjelser. Har Carl Nielsen tilføjet artikulation et sted med blyant i et blækmanuskript, må man overveje sandsynligheden for, at andre blyantstiltøjelser indenfor de samme takter kan tilskrives Carl Nielsen, selv om skriften ikke umiddelbart genkendes som hans. Også afvigelser i farven i blækskrifter kan indicere sammenhænge, men her må man have for øje, at farve falmer med årene, og at restaurering af et manuskript kan have indflydelse på blækkets farve.

Tilføjelserne må også vurderes ud fra sammenhængen kilderne imellem. En tilføjelse, som er tilføjet med ukendt hånd, kan blot være en detalje, komponisten har glemt i renskrivningsprocessen, og som genfindes i andre kilder i komponistens hånd, og derfor må accepte-

res. Omvendt må en tilføjelse i komponistens hånd eller andres hænder, som ikke er i overensstemmelse med de øvrige kilder, overvejes nøje. Hvis kilderne viser, at komponisten har ændret detaljer i kompositionen undervejs, må disse detaljer accepteres som led i den kreative proces, det er at komponere - udtrykt i princippet om "Fassung letzter Hand". Hvis tilføjelsen ikke er fra komponistens hånd, må det i de enkelte tilfælde undersøges, om ændringen er sket med komponistens billigelse. En tilfældig musikers tilføjelse i en stemme har ikke samme autoritet for helheden som komponistens egne anvisninger, dog må dennes også undersøges, idet tilføjelser, også af komponisten selv, kan være kommet til i forbindelse med en bestemt opførelse og ikke tillægges generel betydning for værket. Ligeledes må dirigenttilføjelser, også af identificerbare dirigenter, overvejes nøje for at afgøre, dels om dirigenten har konfereret med Carl Nielsen om detaljer, og dels om tilføjelserne overhovedet kan dateres til Carl Niensens levetid. I forbindelse med udgivelsen er det særdeles vigtigt at kende personkredsen omkring det enkelte værk for at kunne bestemme andre håndskrifter end komponistens. Om sådanne tilføjelser er sket med komponistens vidende, må afgøres ud fra udgiverens kendskab til værkets tilblivelseshistorie.

Violinisten Emil Telmányi

Emil Telmányi hører til inderkredsen omkring Carl Nielsen. Han var født i Ungarn i 1892, havde debut som violinist som 10-årig og blev uddannet ved Budapest Academy i violin og komposition. Efter at have turneret som violinist i mange europæiske lande debuterede han som dirigent i København i 1919, hvor han senere dirigerede kammerorkester, og i 1925-26 blev han ansat som assisterende dirigent ved Göteborgs symfoniorkester. Også som violintekniker forsøgte han at gøre sig gældende ved at udvikle en violinbue, den såkaldte Vegabue, hvor buens hår lettere kunne løsnes og strammes, og som derfor skulle lette udførelse af arpeggio - en bue, han lancerede i London i 1955 ved en række koncerter med opførelse af Bachs værker for soloviolin, ligesom buen blev anvendt ved flere af hans indspilninger i 1950'erne.

Emil Telmányi mødte første gang Carl Nielsen i 1912 ved en middag hos klaverbyggeren Herman N. Petersen, foranlediget af Emil Telmányi. Den ungarske violinist havde hørt *Sonate for violin og klaver* op. 9 og ville gerne møde komponisten. Telmányi blev i årene herefter gæst i Carl Niensens hjem, når han var i København, og i 1918 gif-

tede han sig med Carl Nielsen og Anne-Marie Carl Niensens datter, Anne-Marie.⁶ Emil Telmányi fik stor betydning for udbredelsen af Carl Niensens musik i udlandet, idet han ofte havde violinkompositionerne på sine programmer, især violinkoncerten, som han opførte 70 gange i perioden fra 1920-1967.⁷ For Carl Nielsen var det en stor glæde at få en musiker i familien - af breve fra Carl Nielsen til Emil Telmányi fremgår, at Carl Nielsen satte stor pris på ham som menneske og værdsatte hans musikalske evner meget højt. I en fødselsdagshilsen fra den 21. juni 1922 skriver Carl Nielsen til Emil Telmányi :

"Tænk hvad Du har oplevet i det Aar som nu er gaaet! Og saa godt Du er kommen derfra!! Jeg maa sige Dig at Du har virkelig imponeret mig, ikke blot ved Din Kunst, thi det er jo en gammel Historie, men ved den Maade, Du har disponeret paa i alle Henseender. Hele Amerikaturen blev langt over min Forventning. ....Det Aar der nu begynder for Dig bliver vistnok endnu vigtigere. Derfor vil jeg haabe at Du maa beholde Din fulde, levende Kraft og alt det Liv, Aand, Opfindsomhed og alle de herlige Evner som Du er begavet med, ja, at Du maaske endda kan udvikle Dig til [et] endnu høje[re] Stade. Det er ogsaa Dit Ønske, og det man overhovedet er i stand til at ønske kan man vel ogsaa naa engang".⁸

Ved en koncert den 21. november 1925 på Københavns Universitet spillede Telmányi *Sonate for klaver og violin op. 9* med Rudolph Simonsen som pianist, og dagen efter sender Carl Nielsen anmeldelser til ham:

"Her sender jeg Kritiker fra fem Blade; Du kender jo Mærkerne H.S., W.B. o.s.v saa jeg har kun skrevet paa Socialdemokraten. -

Det var den største Glæde for mig at Du og Simonsen interesserede Jer for min Sonate, som I gjorde og jeg takker Dig af Hjertet, Kære Emil. Jeg har lige talt med S. [Simonsen] og

⁶ Torben Meyer og Frede Schandorf Petersen: *Carl Nielsen. Kunstneren og mennesket*, 1947-48, bd. 2, s. 147-148.

⁷ Emil Telmányi: *Af en musikers billedbog*, 1978, s. 292-294.

⁸ Carl Nielsen Samling. Brevveksling mellem Carl Nielsen og Emil & Anne Marie Telmányi.

han var henrykt over alt hvad Du havde lært ham under prøverne. Det kunde jeg jo ogsaa høre ved Koncerten. – Ja! vi to forstaar hinanden, min Ven og skulde jeg engang dø, saa vil jeg give dig / min Aand i Dine Hænder og bede Dig alene være den rette Leder og Dommer for mine Arbejder. Naa, vi skal vel ikke [være] højtidelige, men dog -- jeg mener det alligevel af Hjertens Grund.”⁹

Emil Telmányi var meget bevidst og ikke så lidt stolt over sin medvirken til udbredelsen af Carl Nielsens musik. Ovennævnte brev findes aftrykt i faksimile i Telmányis erindringer.¹⁰ På mange måder har han følt sig særlig indforstået i Carl Nielsens musik og vel også som den mest velfunderede, hvilket fremgår af omtale i erindringerne. Han dirigerede Fløjtekoncerten ved en mindekoncert i 40-året for uropførelsen af koncerten fra 1926, og i forbindelse med arrangementet af denne koncert skriver han:

”Da jeg accepterede opfordringen, havde jeg mine bange anelser om, at jeg nok ikke ville få lejlighed til at medvirke som violinist, hverken med violinkoncerten eller i en af de to violinsonater, og ikke engang med et af de to solo-værker, hvoraf det ene var tilegnet mig, og det andet var blevet komponeret på min tilskyndelse. Det forekom mig højst mærkeligt, at jeg, der siden 1916 havde været fanebærer for Carl Nielsen’s musik i ind- og udland, ganske særligt som violinist, slet ikke skulle deltage med min violin på hans festival”.¹¹

Anker Buch blev først engageret, men afslog, og det endte med, at violinisten Kai Lauersen opførte *Præludium og tema med variationer*, selv om man havde arbejdet på at engagere Charles Senderowitz og iflg. Telmányi faktisk havde trykt hans navn i festprogrammet. Telmányi konkluderer samme sted:

”Sikke noget rod! Altsammen fordi arrangørerne åbenbart ikke ønskede, at jeg på Carl Nielsen-festivalen skulle spille

⁹ Carl Nielsen Samling (note 8).

¹⁰ Telmányi 1978, (note 7), s. 164-165.

¹¹ Telmányi 1978, (note 7), s. 188-189.

det violinstykke, som komponisten skrev til mig, og som jeg uropførte og siden spillede i 8 forskellige lande".¹²

Af de nævnte citater ses, at Emil Telmányi følte sig forbigået, når han ikke blev valgt til fortolker af Carl Niensens musik, og at han manglede forståelse for, at den tætte relation til komponisten ikke gav ham særlige rettigheder som udøver.

Også som udgiver ser det ud til, at han har følt sig særligt privilegeret. På opfordring i 1965 fra *Samfundet til Udgivelse af Dansk Musik* til at udgive ouverturen til *Amor og Digteren* fortæller han i sine erindringer:

"Ved prøverne til den første koncertopførelse havde Carl Nielsen og jeg diskuteret mere detaljerede og præcise angivelser af frasering og dynamik end dem, der i forvejen stod i partituret. Når han dirigerede selv, var han klar over, hvordan det skulle lyde; men da han altid arbejdede under højt tryk, havde han ikke altid tid og tålmodighed til at notere mere detaljerede anvisninger til andre dirigenter og musikere. Carl Niensens mundtlige anvisninger er anført i parenteser i det trykte partitur".¹³

Han ser sig således i stand til at komplettere Carl Niensens partitur 34 år efter dennes død ud fra de samtaler, han har haft med ham om værket.

I såvel manuskripter som i trykte udgaver af Carl Niensens værker finder vi Emil Telmányis indflydelse. En oversigt over de væsentligste værker med tilføjelser af Emil Telmányi findes i det følgende:

Symfonier:

Symfoni nr. 5: trykt udgave fra 1950 i samarbejde med Erik Tuxen, forordet er underskrevet af Emil Telmányi og Erik Tuxen.

¹² Telmányi 1978, (note 7), s. 190.

¹³ Telmányi 1978, (note 7), s. 188.

Symfoni nr. 6: trykt udgave fra 1938, ændringsforslag og kommentarer på det autografe blyantsmanuskript.¹⁴

Koncerter:

Violinkoncert: tilføjelser i stemmesæt samt trykt udgave fra 1949.

Fløjtekonzerten: signering, datering og renskrivning af en del af blækmanuskriptet, renskrivning af del af solostemmen samt trykt udgave fra 1952.

Andre violinværker:

Preludio et presto, op. 52: kommentarer på det autografe blækmanuskript.

Præludium og tema med variationer, op. 48: kommentarer på en autograf skitse.

Kvintet for strygere, G-dur: revisionsberetning på 3 blade, som findes ved det autografe blækmanuskript.

Andre værker:

Bøhmisk-dansk folketone: tekst og andre tilføjelser i det autografe blækpartitur.

Pan og Syrinx: tilføjelser på det autografe blækmanuskript - (Pan og Syrinx er komponeret umiddelbart inden Emil Telmányi og Anne-Maries bryllup og tilegnet dem).

Commotio op. 58: datering af blækautograf er tilføjet af Emil Telmányi og rettelser er tilføjet i forbindelse med trykning.

7 stykker af scenemusikken til Aladdin: kommentarer med blyant i blækafskrift

Maskarade: Rettelser og tilføjelser i blækrenskriften.

Telmányis revision af violinkonzerten

Betragter man andre personers indgriben i en komponists værker, leder man efter grænsen for indgriben i værket:

¹⁴ For en diskussion af Emil Telmányis rolle i 1. symfoni henvises til Niels Krabbe: Ebbe Hameriks påståede korrumpning af Carl Nielsens første symfoni eller Om nytten af kildestudier, *Fund og forskning* 39, 2000, s. 121-147 og Niels Krabbe: Revisionerne af Carl Nielsens første symfoni: Nielsen eller Hamerik – et korrigerende supplement, *Fund og forskning* 40, 2001, s. 229-232.

Hvad er tilkomponeret?

Er et arrangement af et værk sket med komponistens billigelse?

Kan tilføjelser af andre hænder tilskrives komponistens vilje?

Disse problemstillinger kan belyses ud fra studier i Emil Telmányis tilføjelser i og revisioner af to af Carl Nielsens koncerter: violinkoncerten og fløjtekoncerten. Først en oversigt over kilderne til violinkoncerten:

Partiturer:

Autografe skitser.

Autograf blyantskladde.

Autograf blækrenskrift, trykforlæg.

Trykt udgave fra 1919, vi har desværre ikke Carl Nielsen's eksemplar af dette partitur.

Trykt udgave fra 1949, revideret af Emil Telmányi;

hertil kommer håndskrevet korrekturark, som har været sendt til trykkeren sammen med førsteudgaven af partituret.

Klaverpartiturer:

Delautograf klaverpartitur (privateje).

Trykt udgave fra 1919, desværre ikke Carl Nielsens eksemplar.

Trykt udgave i Telmányis revision fra 1948.

Stemmer:

Håndskrevne strygestemmer fra uropførelsen, blæsestemmer mangler.

Autograferede stemmer fra 1919, såvel Carl Nielsens som Emil Telmányis eksemplar.

Trykte stemmer i Telmányis revision fra 1949.¹⁵

I kildematerialet til violinkoncerten ses Emil Telmányis indflydelse dels i de autograferede stemmesæt, både i hans eget sæt og i Carl Nielsens stemmesæt, og dels i den posthume udgave, som er revideret og udgivet af ham. Nederst i partituret fra 1949 er følgende tekst trykt:

¹⁵ Alle kilder med undtagelse af delautograf klaverpartitur findes på KB, CNS 71 og CII, 10.

Ifølge Emil Telmányi skulle det således være efter Carl Niensens ønske, at disse ændringer er medtaget, og derfor er en nærmere undersøgelse i kilderne relevant for at få bekræftet, om det er tilfældet.

Simple optællinger af korrekturarket til første halvdel af 1. sats viser, at Telmányi til disse 170 takter har anført 59 bemærkninger. Rettelserne til den første udgave af koncerten er såvel simple korrektioner af trykfejl (ca. en fjerdedel) som væsentligere tilføjelser af noder, dynamik, artikulation, tempobetegnelse og temporelationer. I det trykte partitur er imidlertid kun 17 af disse tilføjelser i denne del af partituret sat i parentes, og en gennemgang af disse viser, at de fleste ikke findes i Carl Niensens hånd i nogle af de andre kilder. Et enkelt tilfælde, et tilføjet *rallentando* i t. 130, kan være tilføjet af Carl Nielsen i en af pultene af 1.violinstemmen, men skriften er ikke typisk for Carl Nielsen. Endelig må der være 42 tilføjelser, som ikke er sat i parentes eller kommenteret andre steder end på arket med korrekturer. Nogle af disse ændringer findes i kildematerialet, f. eks. er et dobbeltgreb i soloviolinen i første sats t. 72 akkord 1 ændret fra *cis'/d* til *d'/d'*. Telmányi har set *d'/d'* i både renskriften og kladden, men da såvel det trykte partitur som den trykte violinstemme anfører *cis'/d* må det anses for at være en korrektur, Carl Nielsen har indført i forbindelse med trykning. Et andet eksempel ses i første sats t. 38, hvor Telmányi har tilføjet en frase i 2. klarinetten, *his'- h'- ais'-a*, som findes i kladden. I renskriften har Carl Nielsen imidlertid udeladt denne frase og tilmed ved begyndelsen af frasen t. 39 tydeliggjort indsatsen ved tilføjelse af *II do*, hvilket må siges at være en bevidst ændring og ikke blot en forglemmelse. På tilsvarende vis har Telmányi fundet detaljer i kildematerialet:

- fra kladde og renskrift;
- fra kladde og tilføjet i stemmer i ukendt hånd;
- fra kladde, men ikke i tilføjet stemmer;
- fra kladde og indført af Telmányi i stemmer;
- indført i stemmer af Telmányi;
- fra kladde og tryk af vl. stemme;
- fra kladde og renskrift men divergerende fra den trykte violinstemme;
- fra kladde men divergerende fra trykte violinstemme.

Som det ses, anvender Telmányi ikke kildematerialet konsekvent. Det kan ikke dokumenteres, at f.eks. tempobetegnelse i alle tilfælde fremstår konsekvent i kilderne og derfor med større sandsynlighed er sank-

tioner af Carl Nielsen, og ej heller findes tilretninger i så høj grad gennemført i kildematerialet, at det må tages i betragtning. Havde en af kilderne indeholdt alle ændringer, kunne det være udtryk for et sammenhængende arbejde.

Sammenfattende må siges, at Telmányis bemærkning om, at tilføjelser i det posthume partitur skulle være godkendt af komponisten, ikke kan siges at være troværdig, dersom de ikke er bekræftet i andre kilder af komponisten. Tilmed kan Telmányis tilføjelser ikke skelnes fra første partitur, da en stor del af dem ikke som angivet står i parentes.

Her er indtil nu taget udgangspunkt i Emil Telmányis trykte udgave af partituret fra 1949. Da mange Telmányi-tilføjelser findes i stemmerne, er de ligeledes en undersøgelse værd. Man kunne antage, at Carl Nielsen og Emil Telmányi havde arbejdet med stemmerne sammen, at Telmányi havde siddet med nogle af dem og Carl Nielsen med andre og herefter noteret samme forhold med forskellige penne i stemmerne, men det viste sig, at denne antagelse havde for mange afvigelser til at kunne danne generel argumentation for en revision efter Telmányis rettelser. En endelig bekræftelse af revisionerne i stemmerne ved at samme forhold var overført til partituret, foreligger heller ikke i ret mange tilfælde.

Tilføjelser af Telmányi findes som nævnt i begge autograferede stemmesæt. Mange af tilføjelserne kan være sanktioneret af komponisten i forbindelse med en opførelse af koncerten den 13. februar 1920 i Göteborg, hvor Emil Telmányi spillede koncerten, og Carl Nielsen og han tilbragte nogen tid sammen.¹⁶ Vi har desuden et brev fra 1922, hvor Carl Nielsen beder Telmányi om at måtte låne hans stemmesæt, så han ikke behøver at justere i sit for at udlåne det til Holst i Berlin.¹⁷ På det tidspunkt må han have opfattet Telmányi-stemmesættet som det mest fuldkomne. Der findes da også tilføjelser af Carl Nielsen i dette stemmesæt, og han har i Göteborg dirigeret koncerten efter det orkestermateriale så sent som i 1927 med Emil Telmányi som solist.¹⁸

I arbejdet med kilderne havde det været rart at kunne præcisere tidspunktet for Emil Telmányis rettelser og tilføjelser, at kunne bestemme, hvilke der var indført efter Carl Niensens død. Man kunne for-

¹⁶ Torben Schousboe (udg.): *Carl Nielsen Dagbøger og brevveksling med Anne Marie Carl-Nielsen*, 1983, s. 429.

¹⁷ Brev fra Carl Nielsen til Emil Telmányi d. 21.10.1922. Carl Nielsen Samling (note 8).

¹⁸ Notat i stemmesæt (*Dk-Kk*, CNS 71).

mode, at anvendelse af en bestemt pen ville kunne indicere en sådan sammenhæng. I stemmerne indfører Carl Nielsen sine tilføjelser med blyant, Telmányi med blyant, penne med forskellige blå farver, rød stift samt en rød kuglepen, og kun tilføjelser med sidstnævnte skrivere-dskab må være tilføjet efter Carl Niensens død, idet brug af kuglepen først blev almindelig efter 2. verdenskrig. Emil Telmányi anvender i sit stemmesæt ikke blot én blå pen, men penne med så forskellig en blå farve, at de ikke kan være tilføjet ved samme lejlighed. Visse af Telmányis tilføjelser har det været muligt at datere nærmere. Det er tilføjelser, som er indføjet i stemmerne efter trykning af partituret i 1919, som stemmer overens med Carl Niensens tilføjelser i blækmanuskriptet, og som derfor må været tilføjet i stemmerne herefter. Hertil kommer en del tilføjelser med samme blå pen som tilføjelserne i parentes i partituret, og som derfor må formodes at være tilføjet i forbindelse med trykning af nye stemmer efter Telmányis revision efter Carl Niensens død.

Som det fremgår, har Telmányi arbejdet med violinkoncerten. Han har rettet nodefejl, ændret og tilføjet dynamik, tempobetegnelser m.m. Som udgiver må man nødvendigvis tage stilling til disse justeringer, når det drejer sig om en person med så nær en tilknytning til Carl Nielsen, som det her er tilfældet. Resultatet af undersøgelserne omkring violinkoncerten har været, at tilføjelser af Emil Telmányi ikke pr. automatik har udløst en revision. Dertil er grundlaget for spinkelt. Kun de tilføjelser, som med sikkerhed er sanktioneret af Carl Nielsen, er medtaget.

En sådan stillingtagen kan kun gælde for det enkelte værk. Af kil-dematerialet til andre værker kan fremstå sammenhænge, som må føre til andre konklusioner, f.eks. er tilføjelser i *Maskarade* medtaget, fordi vi ved, at Carl Nielsen og Emil Telmányi i 1922 foretog revisionen sammen. Ligeledes er tilretninger i 6. symfoni medtaget i de tilfælde, hvor de er sanktioneret af Carl Nielsen ved at være overskrevet med blæk af ham.

Telmányis revision af fløjtekoncerten

I fløjtekoncerten er Emil Telmányis indflydelse på den endelige node-tekst mere omfattende end i violinkoncerten. Samarbejdet med Carl Nielsen er sket i forbindelse med udarbejdelse af renskriften og solostemmen, således før uropførelsen af koncerten og klart med Carl Niensens vidende. Koncerten er komponeret i efteråret 1926, hvor

Carl Nielsen i længere tid var på rejse i Tyskland og herefter opholdte sig i Italien sammen med sin datter og Emil Telmányi. Renskriften er udarbejdet på denne rejse og i forbindelse med datering har Telmányi noteret "Firenze". Kilderne til fløjtekoncerten er følgende:

Partiturer:

- Autograf skitse.
- Autograf blyantskladde.
- Delautograf blækrenskrift.
- Afskrift, erhvervet fra boet efter Carl Nielsen.
- Trykt udgave fra 1952, revideret af Emil Telmányi.

Solostemme, klaverpartitur:

- Delautograf solostemme med orkestersats noteret i partitel.
- Trykt klaverpartitur fra 1952, revideret af Emil Telmányi.

Stemmer:

- Håndskrevne stemmer, brugt ved uropførelsen i 1926.¹⁹

Blyantskladden til koncerten har især for anden sats' vedkommende et meget skitseagtigt præg. De fleste takter er ikke fuldt instrumenteret men kun noteret i partitel, og artikulation og dynamik er i anden sats kun sporadisk anført. Blækrenskriften, som er trykforlæg for den trykte udgave, er udarbejdet af Carl Nielsen, Emil Telmányi og Georg Wiegmann. Før uropførelsen har Carl Nielsen været under meget stort tidspres, og for at få renskriften færdig har han fået hjælp af Telmányi, som renskrev lidt over halvdelen af det manuskript, som blev anvendt ved uropførelsen. Også solostemmen er renskrevet af henholdsvis Carl Nielsen og Emil Telmányi. Kilden indeholder to slutninger til koncerten, idet Carl Nielsen efter to opførelser udarbejdede en ny, som er blevet brugt siden. Denne nye slutning er renskrevet af Georg Wiegmann.

I renskrivningsprocessen har Carl Nielsen udbygget artikulation og dynamik, og tilsvarende har Emil Telmányi tilføjet artikulation, dynamik og buer i den del, han har renskrevet. Af blyantskladden fremgår, hvilke instrumenter der spiller, så en egentlig instrumentation er der ikke tale om, men en udbygning af partituret med tilføjelser i forhold til blyantskladden i næsten hver takt. I blækrenskriften er der imidler-

¹⁹ Alle kilder findes på KB, CNS 69 og CII, 10.

tid to andre typer tilføjelser af Emil Telmányi. For det første findes tilføjelser, der ikke kan henføres til renskrivningsprocessen, idet de ikke er noteret med samme pen som den øvrige nodetekst. Desuden findes tilføjelser, som er kommet til i forbindelse med trykning af partituret efter Carl Niensens død, og disse er både i blækrenskriften af partituret, trykforlægget, og i den trykte udgave sat i parentes.

Solostemmen er renskrevet formodentlig efter kladden af hen-

The image shows a handwritten musical score for a flute solo, numbered 31. The score is written on five staves. The first staff is marked '31.' and '100' in a circle, with the word 'sempre' written above it. The second staff has 'ff (exp.)' written below it. The third staff has 'p ff (exp.)' written below it. The fourth staff has 'mf' written below it. The fifth staff has 'ff' written below it. The sixth staff is marked 'fl. solo' and 'sempre'. The seventh staff has '(mf)' written below it. The eighth staff has 'sempre' written above it and '(mf)' written below it. The ninth staff has 'sempre' written above it and '(mf)' written below it. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings.

Telmányi-tilføjelse af foredragsbetegnelse og dynamik i den del af blækrenskriften til fløjtekoncerten, som Carl Nielsen har renskrevet (1. sats takt 101).

holdsvis Carl Nielsen og Emil Telmányi. Tidspres har bevirket, at dele af stemmen er sendt til fløjtenisten, før koncerten var færdigkomponeret, så den renskrevne solostemme har ikke været til disposition, da renskriften af partituret blev foretaget.

I tilfældet med fløjtekoncerten er blækrenskriften valgt til hovedkilde, da det i modsætning til violinkoncerten med sikkerhed vides, at Carl Nielsen må have sanktioneret den første renskrift af koncerten også i Telmányis hånd med de tilføjelser, Telmányi har anført. Omvendt forholder det sig således med de tilføjelser, som i renskriften læses i parentes, at de er fjernet i Carl Nielsen Udgavens revision med den begrundelse, at de med sikkerhed ikke kan være sanktioneret af Carl Nielsen. Den sidste type af Telmányis tilføjelser har i hvert enkelt tilfælde skullet undersøges nøje for at finde en evt. billigelse fra Carl Niensens side.

Ved arbejdet med kilderne til fløjtekoncerten er det markant, hvor meget Telmányi har tilføjet i forhold til kladden. Man gør sig uvægerligt overvejelser om, hvorvidt Carl Nielsen også på detailplanet har kendt til alle tilføjelser, eller om tidspreset har bevirket, at det kun er på et mere overfladisk plan, han har været involveret. Selvfølgelig har de været i tæt kontakt med hinanden, og væsentlige tvivlsspørgsmål fra Telmányis side har de derfor kunnet drøfte, men graden af Carl Niensens sanktionering er svær at afgrænse.

Et enkelt sted er det dog muligt at aflæse, nemlig i forbindelse med de to slutninger. Som tidligere nævnt udarbejdede Carl Nielsen en ny slutning til koncerten efter to opførelser, og den første slutning blev renskrevet af Telmányi, den anden slutning af Georg Wiegelmann. I overgangen til slutningen er der en passage på 19 takter, hvor Carl Nielsen har rettet i Telmányis renskrift, uden at nodebilledet er væsentligt ændret. Disse 19 takter samt en ny kladde har Wiegelmann haft til rådighed ved renskrivningen. Et par eksempler på ændringer: I takt 153 har Telmányi noteret *pp* og dette ændres af Carl Nielsen til *mf*, takt 157 har Telmányi noteret *mp*, som er overstreget af CN, takt 160 har Carl Nielsen tilføjet en *cresc.*-kile, *molto* og *fff*. Udgiveren har her to tolkningsmuligheder på forløbet. Enten har Carl Nielsen ikke været tilfreds med Telmányis notation af dynamik på dette sted, eller også har han ændret opfattelse i forbindelse med de to opførelser, han på det tidspunkt havde hørt. I praksis har det ingen konsekvens for udgivelsen, for ændringen er godkendt af Carl Nielsen, renskrevet af Wiegelmann, og har været gældende praksis i resten af Carl Niensens leve-

The image shows a handwritten musical score for woodwinds, consisting of ten staves. The top four staves are for woodwinds (flute, oboe, clarinet, and bassoon), each with a dynamic marking of *f* and the instruction *(espr.)*. The fifth staff is for the bass drum, marked *marsi*. The bottom six staves are for woodwinds, each with a dynamic marking of *(mf)*. The score is written in a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and articulation marks. The bottom six staves feature dense, rapid sixteenth-note passages.

Telmányi-tilføjelse af artikulation i den del af blækrenskriften til fløjtekonzerten, som han selv har renskrevet (I. sats takt 151).

tid, men det giver et fingerpeg om forskellene i Emil Telmányis og Carl Niensens opfattelse af dynamiske forhold i koncerten på dette sted.

Med denne artikel er vist, at det nodebillede man umiddelbart ser, har en historie, som bør undersøges. Velmenende kræfter har måske pynnet lidt på værket, sat personligt præg på kompositionen. Med omtalen af violinkoncerten er vist, at en person, der på alle måder har stået Carl Nielsen nær, alligevel i sin udgave af værket efter Carl Nielsen død har taget sig visse friheder i tolkningen af koncerten og tilføjet dem i noter, tilføjelser som vi i den nye udgave må afvise. Omtalen af fløjtekoncerten viser, at under andre omstændigheder må man godkende Telmányis tilføjelser, da de må være sanktioneret af Carl Nielsen.

Et spørgsmål, der melder sig i forbindelse med fløjtekoncerten, er, i hvor høj grad man som udgiver kan tillade sig at bryde en kilde op, fjerne temmelig meget, der jo trods alt har været en del af traditionen for opførelser af det værk i mange år.

Svaret på dette spørgsmål kan kun læses i kilderne til det enkelte værk og historien omkring værkets tilblivelse. Det ville være fejlagtigt i dette tilfælde at fastholde tilføjelser, der vitterligt er kommet til efter komponistens død, selv om man vælger den pågældende kilde til hovedkilde. I alle tilfælde må man til enhver tid opstille de præmisser, man udgiver et værk på. Hvis hensigten er at vise den fortolkning, Telmányi tillægger værket, kan udgaven af violinkoncerten fra 1949 og førstetrykket af fløjtekoncerten fra 1952 være et mønster. Hvis hensigten er at fremlægge en komposition, som man mener den forelå ved komponistens død, må man afvise begge udgaver, et valg, der til enhver tid vil være udgiverens valg. På det punkt er enhver udgave udgiverens udgave. Det, der adskiller den kritisk videnskabelige udgave fra andre, er, at man videregiver præmisserne for udgaven til dens brugere, og at man tilmed giver brugeren muligheden for på detailplanet at vælge alternative muligheder fra komponistens side gennem variantfortegnelsen.

SUMMARY

KIRSTEN FLENSBORG PETERSEN: *Emil Telmányi's additions in Carl Nielsen's violin concerto and flute concerto*

As regards printed music one is inclined uncritically to ascribe to the composer that which one actually sees. In the violin and flute concertos by Carl Nielsen it turns out that the music sheets we know today in many ways differ from the ones that were available at the time of Carl Nielsen's death. The violin concerto was first published in Carl Nielsen's lifetime, but after his death his son-in-law, Emil Telmányi, revised the concerto and reissued it. In the flute concerto, Telmányi was involved in the making of a fair copy of the concerto before its original performance, and many details in the concerto are only known from Telmányi's copy and thus not from Carl Nielsen's own hand. The flute concerto was not printed during Carl Nielsen's lifetime. When going through the concertos with a view to the publication of the Carl Nielsen Edition, it was necessary to find out exactly which addition by Telmányi Carl Nielsen sanctioned. Clearly, additions in the flute concerto that are not in the hand of Carl Nielsen, but have been added by Telmányi, must be considered sanctioned by Carl Nielsen and therefore included in the revision of the composition. Conversely, in the violin concerto one has to reject additions by Telmányi, which quite obviously have occurred in connection with posthumous publication of the concerto. Only the history of origin of the individual work can reveal which strategy is chosen.